

**CLARK, L. (Ed.). Uygur Manichaeian Texts, Volume III:
Ecclesiastical Texts, Texts, Translations, Commentary,
Brepols Publishers, Turnhout (Belgium), 2017, X+474 pp.
ISBN: 978-2-503-57922-1**

Erdem UÇAR

Prague/Czech Republic
E-mail: merdemu@gmail.com

Daha önce yayımlanan II. ciltte (2013), *Ayin* metinlerinin yeni neşri yapılmıştı.¹ Tanıtımını yapacağımız bu ciltte ise, *Dinî Topluluk/Kilise (Ecclesiastical) Hakkındaki* metinlerin yeni neşri sunulmuştur. Bu metinlerin içeriği genel olarak kilise ve manastırdaki uygulamalar ve olaylar hakkındadır. Nâşirin de belirttiği üzere burada edisyonu verilen metinler daha önce farklı çalışmalarda işlenmiştir, bu nedenle yazarın da ifade ettiği üzere eser ‘yeniden neşir’ olarak değerlendirilmelidir. Ancak, çalışmadaki ayrıntılı izahların mevcudiyeti onu *re-edition* olmaktan epey öteye taşıdığını belirtmeliyiz.

Yazar, eserinin *Introduction* bölümünde çalışmanın temel gayesinin ileride yayımlanacak *Uygur-English Manichaeian Dictionary* başlıklı sözlük için altyapı

¹ Tanıtımı için bk. Uçar 2013b: 224-227.

sunmak olduğunu ifade etmektedir (s. 1). Nâşir, Manihaist çevre Uygurca korpusunu üçe ayırmaktadır (1997: 89-141): 1. Öğreti metinleri; 2. Ayin metinleri ve 3. Dinî Topluluk/Kilise hakkındaki metinler. Yayın serisinin bu tasnife bağlı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Seride, ilk önce II. cilt, sonra da III. cilt yayımlanmıştır. Bundan sonra da I. cilt yayımlanacaktır.

Dinî Topluluk/Kilise hakkındaki metinler altı ana bölüme ayrılmıştır. Tasnif edilen metinler içerikleri bakımından şöyle sınıflandırılmıştır:

1. *Din ve Öte Hayat Hakkında Kutsamalar* [Ecclesiastical: Benedictions for the Religion and the Realm = EB] (s. 5-64).

2. *Ketebe Kayıtları* [Ecclesiastical: Colophons = EC] (s. 65-121).

3. *Tarihî Metinler* [Ecclesiastical: Historical Texts = EH] (s. 123-239).

4. *Mektuplar* [Ecclesiastical: Letters = EL] (s. 241-322).

5. *Manastır Metinleri* [Ecclesiastical: Monastic Texts = EM] (s. 323-414).

6. *Çeşitli Metinler* [Ecclesiastical: Various Texts = EV] (s. 415-458).

Ketebe Kayıtları [Ecclesiastical: Colophons = EC] (s. 65-121) başlığı altında 9 adet ketebe kaydının neşri vardır. Budist çevreye ait ketebe kayıtları daha önce Kasai 2008'de neşredilmiştir. Kitapta Manihaist çevreye ait 9 adet metin bu bakımdan dikkate değerdir. Ancak, WILKENS'in hazırladığı Manihaist çevreye ait Uygurca parçaların kataloğunda (2000: 380-397), kitapta bulunmayan ketebe kayıtlarıyla ilgili parçaların olduğu görülmektedir. Bunların neşre neden dâhil edilmediğini bilemiyoruz.

Ketebe Kayıtları ve Tarihî Metinler başlığı altında sunulan metinlerin Eski Türk antroponomisi ve toponomisi bakımından çok kıymetli olduğunu ifade etmeliyiz. Mesela, EH 016'da (s. 126, 131) tarihî şahsiyet *Tuñuku[k]* adının geçtiği görülmektedir.

Metinlerin neşir usulü daha önceki çalışmadaki gibidir. Parçanın/yazmanın altta harfçevrimi ve üstte yazıçevrimi verilmek suretiyle sunulur ve bunun ardından parçanın/yazmanın imlâsına dair notlar neşrin hemen akabinde 'aparatar' hâlinde verilir. Nâşir, daha önce BANG'ın ileri sürdüğü *reading text* terimini

kullanarak parçanın/yazmanın ‘temel metnini’ verir. Temel metnin neşrinde genel olarak eserin tam hâline en yakın hâl aranır. Temel metnin hemen ardından, yine metne dair imlâ notları, metnin İngilizce tercümesi ve açıklamalar yer alır.

Nâşir, her satır için kendi kısaltmasını ve numaralandırmasını kullanmıştır. Bunu yapmasının nedeni şüphesiz daha sonra çıkacak olan sözlüğünde bu malzemenin kullanılacak oluşudur. Mesela, EM 243 *şığ beş küri tarıg kirti yağı* (s. 390) satırındaki kelimelerin yeri yayımlanacak sözlükte EM 243 olarak gösterilecektir. Yani, okuyucu bu kelimenin *Manastır Metinleri* [Ecclesiastical: Monastic Texts = EM] içerikli bir metinde geçtiğini anlayabilecektir. Yazar, bu konuda eserinin *Giriş* kısmında gerekli bilgileri örneklerle vermiştir (s. 3).

Yazarın önceden yayımladığı II. ciltteki metinlerin harfçevrimi ve yazıçevrimi üzerine Röhrborn 2015: 169b-170a’da oldukça ciddi eleştiriler ortaya konmuştur. Elimizdeki çalışmada bu eleştirilerin dikkate alınmadığı görülüyor, zira eserin kaynakçasında Röhrborn 2015 bulunmamaktadır. Buradaki eleştirilere ilave olarak dikkatimi çeken birkaç noktaya daha temas etmek istiyorum.

Neşirde parçaların harfçevrimi kısmında “_” işaretinin kullanıldığı görülmektedir. Eserin *Giriş* bölümünde işaretin anlamı şöyle açıklanmıştır:

Connector between letter written in final form and remainder of word (pwlz_wn); also connector between division of word or suffix or word and suffix at end of one line and beginning of next line (dynd'r_l'rq'). (s. vii)

“_” işaretinin karşılığı kısaca açıklanmış, ama nedeni hakkında herhangi bir izah yapılmamıştır. Çalışmada, “_” işaretinin ayrı yazılan harfler ve ekler arasında kullanıldığı görülüyor. Uygur yazısında z harfi her zaman, *ye* ve *lam* harfleri de bazen kendisinden sonra gelen harften ayrı yazılmıştır. “_” işareti de bunu göstermek için kullanılmıştır. Eserde, harfçevrimde kelimeler arasında bir tab boşluk konmuştur. “_” işaretinin kullanım mantığına bakılırsa, kelimeler arasında da bunun eklenmesi gerekirdi. Dolayısıyla neşirde “_” işaretinin kullanılmasının gerekliliği konusunda şüphenin bulunduğu söylenebilir.

Uygurcadaki N- ağzının tipik özelliklerinden birisi diğer ağız(lar)da geniş ünlülü olan bazı pozisyondaki ünlülerin bu ağızda dar ünlülü olarak görülmesidir. Eserde, N- ağzına ait pek çok metin bulunmaktadır. Bunların neşrinde bu

farklılığın yazıçevrime yansıtılmadığı görülmektedir. Mesela, EC 079’da YRL’QQ’NĈWĈY şeklinde yazılan kelimenin yazıçevrimi *yarlıgkančuĉi* (s. 82) şeklinde gösterilmiştir.

Neşirdeki bazı okuyuşlarda sorunlar vardır. Mesela, EC 077’deki *yıdıŋ*’ın okunuşu ve anlamlandırılması yenidir. Parçayı ilk neşreden LE COQ, kelimeyi *yıdeŋ* şeklinde okumuş ve kelimeyi Orta Farsça *widang* ‘Bedrängnis’ ile ilişkilendirmiştir (1912: 10, 39). Yazar, kelimeyi *yıd* ‘koku’ ile ilişkilendirmiş ve kelimenin üzerinde teklik II. şahıs iyelik ekinin {+(X)ŋ} olabileceğini düşünmüştür. Kelimenin Orta Farsça *widang* ‘Bedrängnis’ ile ilgili olduğu Özertural 2008: 172’de de açıklanmıştır. Kanaatimce *yıd* cümleinin bağlamına anlam bakımından pek uymamaktadır.

EC 084’teki KWYL ’WNL ’YRYN (s. 82) ibaresinin okunuşu problemlidir. Daha önceki okuma ve anlamlandırmalar içerisinde en farklı olanı Özertural 2008’de teklif edilmiştir: *kölüŋ aykı* ‘aydınlık, beyaz, parlak ay’ (2008: 173-174). Yazar da ilk kelimeyi CLAUSON gibi ‘gülme’ kavramı ile ilişkilendirir ve *külüŋ* (< kül-üŋ) şeklinde okur. Ayrıca *külüŋ erni*’yi ‘lips of a smiling (kind)’ diye düşünür (s. 86). Bu teklifte iki sorun bulunmaktadır: 1. Dudağın gülümsemesi pek anlamlı değildir. 2. Eski Türkçede *külüŋ* diye bir kelime henüz tanıklanmamıştır. Daha önceki okuma ve anlamlandırma tekliflerine ilave olarak *kül öŋ erni* ‘kül rengi dudağı’ okunuşu da tahmin edilebilir. Türk dilinde *kül*’ün ‘grau, aschenfarbig, aschgrau’ renk anlamı için bk. Laude-Cirtautas 1961: 99.

EH 066’daki *täjri yarlıgın adruk kılmaz biz* (s. 134) cümlesinin tercümesi *Uigurisches Wörterbuch*’ta “wir führen Gottes Befehl nicht in falscher Weise aus” (Röhrborn 2015: 51), neşirde ise “(it is because) we do not act contrary to the command(s) of God” (s. 139) olarak verilmiştir. Aslında açıklamalar kısmında nâşirin kelime kelime yaptığı çeviri (s. 141) bence daha doğrudur, zira *adruk kılburada* ‘fark gözetmek’ anlamında olmalıdır.

ärtimlig hakkındaki kısa açıklamada kelime *är+täm* ‘man-like’ olarak tahlil edilmiştir (s. 25), ancak kelime *ärt-* ‘geçmek’ ile ilgilidir. Bunun için bk. Röhrborn 2017: 283.

EH 572'deki *köñülti* (s. 230) ilginç bir tanıktır. Nâşir, LE COQ'un daha önceki *könülti* 'sind gleich geworden (?)' okunuşunu ve anlamlandırmasını *köñülti* 'got scorched' olarak değiştirmiştir. Ancak kelime Mani harfli orijinal yazmada KWYNWLTYT şeklinde yazılmıştır. Diğer taraftan, fiilin /y/'li *küyül-* şekli Eski ve Orta Türkçede (Kasai 2008: 100.19 [s. 196] ve Clauson 1972: 731a) mevcuttur. Yazarın kendisinin de belirttiği üzere kelimenin /y/'li şekli bugün Türk dillerinde yaşayabilmiştir. Dolayısıyla kelimenin /ñ/'li okunması için deliller çok güçlü değildir. Üstelik yazı /ñ/ ünsüzünü göstermede bize yardımcı olmaktadır. Mesela, EH 072'deki *kañuda* (s. 134) kelimesinin Uygur harfleriyle imlâası Q'NYWD' şeklindedir.

Son olarak, *birkärü*'nün açıklaması (s. 187), Uçar 2012: 93-100'e ve *yelvi* hakkındaki açıklamanın da (s. 217-218) Uçar 2013a: 121-130'a bakılarak tekrar değerlendirilmesinin doğru olabileceğini düşünüyoruz.

Bazı kelimelerin sadece bu çalışmada görülmesi dikkat çekicidir: *kutsızlıq* (s. 116), *içik-* (s. 133), *korla-* (s. 155), vs. Yazar, bunlar hakkında gerekli açıklamaları yazmıştır.

Metindeki bazı ibareler hakkındaki izahlar oldukça dikkat çekicidir. Dikkatimi çekenlerden bazıları şunlardır: *su* (s. 18-22), *yöleşürü* (s. 39), *yarlıqka-* (s. 57), *ögtir* (s. 181), *kalın* (s. 202), *tüzün* (s. s. 218-219), *egil* (s. s. 229), *yañ* (s. 372-374), *sıjarla-* (s. 456), vs.

Eser, *Neşredilen Metinlerin Dizini* (s. 461-462), *Manihaist Terim ve Kavramların Dizini* (s. 463-464) ve *Kaynakça* (s. 465-474) ile son bulmaktadır.

Elimizdeki çalışma, Mani çevresi Uygurca metinlerin envanteri üzerine oldukça kapsamlı bir eserdir. Yazarın her parça hakkında derinlikli ve ayrıntılı açıklamaları takdire şayandır. Serideki son cildin yayınlanmasını merakla beklediğimi itiraf etmeliyim. Büyük emek mahsulü bu eser dolayısıyla yazarı tebrik ederim.

Kaynakça

CLARK, L. (1997). "The Turkic Manichaean Literature", *Emerging from Darkness: Studies in the Recovery of Manichaean Sources*, Ed. P. MIRECKI; J. BEDUHN, Brill, Leiden: 89-141.

CLARK, L. (2013). *Uygur Manichaeen Texts: Volume II, Liturgical Texts: Texts, Translations, Commentary*, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.

CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

KASAI, Y. (2008). *Die Uigurischen buddhistischen Kolophone*, BT: 26, Turnhout (Belgien): Brepols Publishers.

LAUDE-CIRTAUTAS, I. (1961). *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türk-dialekten*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

LE COQ, A. von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1911. Anhang: Abhandlungen nicht zur Akademie gehöriger Gelehrter: 6).

ÖZERTURAL, Z. (2008). *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

RÖHRBORN, K. (2015). "Clark, Larry: *Uygur Manichaeen Texts. Texts, Translations, Commentary. Volume II: Liturgical Texts*. Turnhout: Brepols 2013. X, 372 S. 4° = *Corpus Fontium Manichaeorum. Series Turcica 2*. Lw. € 100,00. ISBN 978-2-503-55024-4", *Orientalistische Literaturzeitung*, 110/2: 169-171. (Rezension)

RÖHRBORN, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II. Nomina, Pronomina, Partikeln*, Band 2: aš-äzüik, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

UÇAR, E. (2012). "Uygurca Birgerü Üzerine", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 24: 93-100.

UÇAR, E. (2013a). "Uygurca Yilvi ve Türevleri Üzerine", *Journal of Academic Studies*, 14/55: 121-130.

UÇAR, E. (2013b). "Larry CLARK. *Uygur Manichaeen Texts: Volume II. Liturgical Texts: Texts, Translations, Commentary. Corpus Fontium Manichaeorum: Series Turcica II*. Turnhout: Brepols Publishers, 2013. X+372. Price 100 €. [ISBN: 978-2-503-55024-4]", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10/3: 224-227. (Tanıtma)

WILKENS, J. (2000). *Alttürkische Handschriften, Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung, Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland XIII/16*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.